

Георгій Панков (Харків)

«НЕ БУДЕ ПЛОТТЮ СИТИЙ ДУХ»

*«Не може у темній яскині орел розгорнути крил,
У край піднебесний таки полетів звідсіль,
Не буде плоттю ситий дух.*

*Прірва – дух у чоловіку,
Ширша всіх небес і вод,
Не наситишся довіку,
Чим звабляється народ.
Від цього-бо скука і скрежет, нудьга, печаль,
Від цього неситість, із краплі більший встав жаль.
Не буде плоттю ситий дух.*

*Роде плотський! Невігласе,
Доки будеш тяжкосерд?
Серце обмуруй тимчасом,
Глянь-но на небесну твердь.
Чому ти не хочеш знати, де таїться Біг?
Чому ти не дбаєш, щоб побачити його зміг?»*

[Сковорода Г. Письма к Михайлу Ковалинскому / Г. Сковорода // Григорий Сковорода. – Сочинения. В 2 т. – Т. 2. - К.: Обереги. – 1994. – С. 312-313].

«Чи будеш ти коли-небудь людиною?»

Наведений уривок з пісні «Бездня безодню закликає» відтворений з листа Г.С. Сковороди М. Ковалинському, датованому 1767 р. Зміст цієї пісні мислитель визнавав небезкорисним для виховання у людей благочестя. «Ми прив'язані до світу, ми захопилися плоттю, заплутались у софізмах диявола», – підкреслювалося у даному листі [4, с. 313]. Але, тим не менш, автор висловлював надію на можливість виплутатися з цих пут за умови наполегливих прагнень до звільнення від них.

Вже у самій назві даної пісні, не кажучи про її зміст, чітко простежується аксіологічна опозиція між духом і плоттю, які представлені не просто онтологічними величинами, але двома суперечливими об'єктами стратегії і тактики людського існування. Вислів «не буде плоттю ситий дух» означає позицію вибору духовної орієнтації, на яку постійно вказує український філософ у своїй творчості.

У розглянутому відношенні Г.С. Сковорода дотримувався позиції апостола Павла: «Отже, браття, ми не боржники плоті, щоб жити по плоті; бо, якщо живете по плоті, то помрете, а якщо духом умертвляєте справи плотські, то живі будете. Бо всі, що водяться Духом Божим, суть сини Божі», – підкреслюється у Посланні до римлян [1, Рим. 8: 12-14]. Українським мислителем плоть безпосередньо співвідноситься з фальшивим ідеалом, слідування якому несумісне з людською істотою [3, с. 171].

У творі під назвою «Прокинувшись, побачили славу Його» мислитель риторично звертається до християн з «непридатним» серцем: «Чи будеш ти коли-небудь людиною? Не будеш – чому? Тому, що задивився на плотську завісу, а на обличчя істинної Божественної людини дивитись ніяк твоєму окові не випадає» [6, с. 132]. Що ж перешкоджає пізнанню істинної людини? Виявляється, що прихильність людини до власної плоті, яка представляє собою «видиму» натуру. У такому випадку Сковорода особливо підкреслював думку, згідно з якою «плоть ніколи не була істинною: плоть і брехня – все одне, і хто любить цього ідола, сам такий же; а коли брехня і порожнеча, той не людина» [6, с. 132]. Тому неможливо осягнути суть істинної людини до тих пір, поки не настане визнання, що «твоя плоть і кров є ніщо» [6, с. 132].

Пізнати справжню людину і стати істинною людиною – ось головна мета виховання благочестя, згідно з глибоким переконанням Г.С. Сковороди. «Турбота про людину» найтіснішим чином пов'язується з турботою про її духовність і благочестя. Така турбота містить у собі складовим компонентом ультимативну вимогу звільнення людини від

помилкових цінностей, що перешкоджають їй в утвердженні справжньої людської гідності. Філософсько-антропологічна і етична проблематика займає істотне місце в творчості розглянутого філософа, а її осмислення становить значну актуальність стосовно до сучасних філософських досліджень, які зосередили основну увагу навколо «турботи про людину».

Обличчям до Бога – і ти знайдеш собі щастя

Риторично поставлене Г.С. Сковородою питання: «Чи будеш ти коли-небудь людиною?» виглядає найважливішим аксіологічним імперативом «Стань людиною!» У контексті вчення українського філософа стати людиною означає глибоку антропологічну трансформацію «плотської» людини на щабель духовно-особистісного буття. Ця трансформація рівнозначна персоналізації, що підносить особистість над емпіричним індивідом. У згаданій вище пісні «Бездня безодню закликає» людський дух, який «ширше всіх небес і вод», не в змозі насититися цінностями, якими насичується натовп у повсякденному житті. Від цього він відчуває «нудьгу і скрегіт, тугу і печаль». Дух, якого символізує орел, не в змозі перебувати в повсякденній емпіричній тісноті. З метою пошуку духовної їжі він злітає «у край піднебесний», підносячись над буденним світом з його «плотським» змістом. «Негативна» антропологія Г.С. Сковороди, в якій викривається «плотська» людина, становиться «позитивною» антропологією, яка стверджує персоналістичну смислову інтенцію життя.

Будучи християнським мислителем, *антропологічний імператив «стань людиною!» Г.С. Сковорода звертає у бік теїстичного імперативу «обличчям до Бога» і христологічного імперативу «обличчям до Христа».* У «Бездні безодню закликає» міститься заклик знайти Бога і подбати про те, щоб його побачити.

Де шукати Бога? Згідно з вченням Г.С. Сковороди про дві натури, Бог є невидима натура, яка пронизує і одухотворяє видиму натуру – кожне живе єство [5, с. 175]. Він пропонує людині звернути погляд углиб своєї природи, щоб там знайти Бога. З посиленням на авторитет Біблії мислитель закликає «почути себе», «увійти в храм свій», «повернутися у дім свій», оскільки самотність є обителлю, в якій живе Бог [7, с. 418].

З постановкою і вирішенням питання про пошук Бога тісно пов'язується вирішення питання про пошук щастя: де Бог, там слід шукати і щастя. Бог і щастя – у серці і в душі. «Щастя наше – у середині нас..., – писав Г. Сковорода. – Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від почесних посад, ні від багатства ... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце – від миру, мир – від звання, звання – від Бога. Тут кінець: не ходи далі» [7, с. 441]. Істинне щастя «живе у внутрішньому

мирі серця нашого, а мир у погодженні з Богом» [8, с. 345]. «Хто з Богом згідніший, той мирніший та щасливіший» [7, с. 417].

Що ж таке щастя? Відповідь Г.С. Сковороди на поставлене запитання дається у дусі євангельської аксіології: простір істинного щастя становить царство Боже, яке всередині нас. Це царство представляється блаженною природою, що живе в кожній людині і керуючої ним. Стягання людиною блаженної природи, наповнення її божественною славою, що увінчує голову носія цієї природи, розглядається ультимативним завданням у пошуку людиною вищого сенсу життєвого існування [7, с. 419-420]. Мислитель закликає людину увійти в середину себе самого і одночасно пройти мимо своєї плоті [4, с. 315]. За такої умови людина уникне свою загибель як «плотської» людини і затверджує собою божественне єство.

Носити шкіряний пояс

Християнство цілком доречно визначати як культуру наслідування Христу. Євангельський образ Ісуса Христа виглядає культурним еталоном, що задає спрямованість стратегії і тактики християнського способу життя. В одному з листів М. Ковалинському Г.С. Сковорода наводив аскетичний приклад у особі Ісуса Христа, який шукав царство Боже, не піклуючись про одяг, їжу, уникав розкіш і надмірності. «Тому, – підкреслював мислитель, – він був обвитий поясом шкіряним, суворо тамуючи розбещеність плоті» [4, с. 290]. Як очевидно, носити шкіряний пояс символізує собою позицію неухильного проходження аскетичним шляхом, зазначеного Христом.

Сутність аскези вбачається Г.С. Сковородою у духовній трансформації, під якою розуміється піднесення «тлінного тіла» на рівень його духовного стану, про що підкреслюється в одному з листів М. Ковалинському [4, с. 272]. У зазначеному відношенні мислитель дотримувався аксіологічної позиції апостола Павла, що розмежовує тілесну організацію людини на тлінне й духовне, при цьому закликаючи християн до її духовної трансформації. У листі до М. Ковалинського Г.С. Сковорода риторично запитував: «Навіщо вкушати Христове тіло, залишаючись самим собою?» [4, с. 272]. У цьому питанні вказується на ситуацію розриву між зовнішньо-ритуальною і внутрішньо-духовною сторонами християнського благочестя, що часто спостерігається у повсякденному житті багатьох християн. Одночасно у даному питанні визначається антропологічний сенс вимоги аскетичної практики – змінити самого себе.

В контексті змісту згаданого листа змінити самого себе означає утвердження антропології «нової людини», яку формує «новий дух» [4, с. 272].

У «Розмові, званому Алфавіт, або Буквар світу» Г.С. Сковородою викладена концепція християнської аскетичної. Звертаючись до свого партнера по діалогу Якова, Григорій вимовляє такі слова: «Справся ж сим із собою. Взнай себе. Прислухайся до себе і послухай Господа свого. Є в тобі є Цар твій, отець і наставник ... Він один знає, що тобі споріднено, тобто корисне. Сам він поведе до цього, запалить бажання, звеселить до праці, увінчає вінцем і благословенням голову твою. Будь ласка, друже, не починай нічого без цього царя у житті твоїм! Дивно, що й досі не зачіпають тебе ці слова: "Шукайте спершу Царства Божого!"» [7, с. 420].

У наведеному фрагменті простежуються наступні риси аскетичного вчення українського філософа. Перше: вираження «справся з самим собою» вказує на духовну працю, що представляє собою найважливішу аскетичну константу. Друге: найважливішою умовою здійснення цієї праці висувається самопізнання, яке найтіснішим чином пов'язане з богопізнанням. Третє: безумовне підпорядкування себе волі Бога, завдяки чому людині забезпечується успіх в аскетичній праці. Нарешті, спрямованістю аскетичної практики проголошується імператив пошуку царства Божого, в якому вбачається життєвий ідеал і справжнє щастя.

Ми бачимо, що у вченні Г.С. Сковороди самопізнання, богопізнання й аскетична праця складають єдину життєву лінію людини в її прагненні до особистого щастя. Де і в чому (або в кому) людина у змозі його знайти? На поставлене запитання дається наступна відповідь: «Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного» [2, с.140].

Г.С. Сковорода пропонує своєрідну концепцію «географії щастя». Згідно з його глибоким переконанням, не слід шукати щастя ні в якій точці земного простору: не в Америці, не в Єрусалимі, не в пустелі, не за морем. Також не слід шукати щастя у багатстві, чині, у науках і різних видах соціальної та культурної діяльності. «Географія щастя» українського філософа звертає людину на її внутрішній світ – до серця, що є джерелом любові, яка пов'язує людську особистість з вічним законом.

Мислитель тісно пов'язує воедино Бога, щастя і серце людини. Значить, підкреслює він, щастя людини дуже близько, і його не слід шукати десь далеко, оскільки воно – у серці кожної особистості, у Бозі. «Воно живе у внутрішньому мирі серця нашого, а мир у злагоді з Богом», – підкреслює Григорій у своїй бесіді з попутниками про справжнє щастя [8, с. 345]. Аналогічна думка міститься у «Розмові, названий Алфавіт, або Буквар миру»: «Щастя твоє, і мир твій, і рай твій, і Бог твій усередині тебе є» [7, с.

422] . Шлях до щастя лежить через аскезу. Для його досягнення Сковорода закликає «носити шкіряний пояс», наслідуючи Христу.

«Ми – телята Господа»

Даний вислів Г.С. Сковороди вказує на християнське співтовариство як на соціокультурний простір – «стадо Бога», в якому центральне місце займає цінність жертвовного служіння Всевишньому. У «Симфонії, названій книгою Асхань, про пізнання самого себе» мислитель диференціює телят на чистих і нечистих. Зразками «чистих» телят визначаються біблійні патріархи, пророки і апостоли, котрі цілком присвятили своє життя виконанню Божої волі. Їм протиставляються «нечисті» телята, котрі «втратили в собі дух». Цим самим констатується осквернення священного простору християнської спільноти, покликаної до того, щоб піднятися над язичницьким його оточенням. У такому випадку ревнителі християнського благочестя виступають з ультимативною вимогою очищення даного простору від оскверненого, носіями якого є «християни з язичницьким серцем». Квадрат, один з персонажів названої вище книги, актуалізує слова біблійного патріарха Якова, що звернені на адресу «дому Ізрайльова»: «Відкиньте богів чужих, які є з вами і серед вас, і очистіться, і змініть ризи ваші, і, вставши, зійдемо в Вефіль, і збудуємо там жертовник Богу, який вислухав мене в день скорботи...» [9, с. 253] .

Центральною ланкою наведеного вище висловлювання служить вимога спорудити жертовник Богу для принесення йому жертв. Жертвопринесення розглядається священним ритуалом, що не визнає поблизу себе нічого спалюженого, тим більше – в особі учасників ритуалу. З цього випливає необхідність ритуалу очищення, що вимагає від його учасників замінити повсякденне вбрання («риз») на оновлений одяг. Але для цього в першу чергу потрібно «відкинути чужих богів, які з вами і серед вас». У контексті вчення Г. Сковороди під чужими богами маються на увазі «кумири плоті» – тобто такі ідеали, які орієнтують людину на досягнення «земного щастя», але не царства Бога. Таких християн, з «язичницьким серцем», не гідно підпускати до святині, якою є жертовник. Таким чином, під очищенням від оскверненого розуміється духовне очищення від «спокус плоті». Цим самим стверджується етика аскетизму, що відкидає гедоністичну етику.

Що, на думку Г.С. Сковороди, має послужити жертвою? Відкидаючи язичницькі натуральні жертви з посиланням на пророка Ісайю, Памво, один з персонажів «Книги Асхань», наводить слова Ізраїльського царя Давида: «Принесіть Господу славу і честь» [9, с.250]. Його співрозмовник, Антін, апелюючи до авторитету біблійного Мойсея, доповнює «Заколи гріх у тобі,

о чоловіче! Убий в собі впертість твою й гордість, яка чинить прикрість голосові закону вишнього. Зітри й спали її жаром любові твоєї до Бога. Послухай Мойсея і викорени зло із себе самого. Ось жертва!» [9, с. 250]. Очевидно, що Памво і Антін вказують на дві сторони жертвовного служіння людини Богу: перша полягає у жертвовному посвяченні чеснот (слава і честь), друга – в очисній жертві, що створює сприятливу умову для посвячення Богу души в її духовній чистоті. Таким чином, бути гідним членом «стада Христа» означає життєву інтенцію християнина на внутрішньо-духовне вдосконалення, що становить безумовну смислову ланку в служінні Богу. Цим змістом наповнюється звернений до людини заклик – «візьмись за себе» [9, с. 251].

Духовна робота людини над самою собою передбачає критичне самопізнання. «Пізнай же себе» – закликає Г.С. Сковорода вустами згаданого вище Квадрата. – Розділи між добром і злом, між коштовним і добрим, підлим і злим...» [9, с. 251]. Самопізнання у Г. Сковороди осмислюється пліч обіч з етикою, а точніше – з аскетичною етикою, націленою на «гірську височину». У «Книзі Асхань» міститься ультимативне звернення до людини піднятися вгору, спрямувавши туди свій погляд і мудрість [9, с.196]. «Слухай! На всякому ж місці дай місце і Богу твоєму! У волосі – волосу його, у жилочці твоїй – жилці його, у костях твоїх – костям його. Поділися з ним до останньої твоєї часточки...», – писав Г. Сковорода [9, с. 197]. Згідно з його думкою, результатом названої позиції має послужити оновлене людське єство – «нова плоть і кістка», а трапезою для Бога – чисте серце [9, с.197].

Розглянуте вище вчення Г. С.Сковороди дає підставу характеризувати його як специфічний різновид *персоналістичної етики*, в якій стверджується моральна цінність особистості в її трансцендуванні. Звернення українського філософа до людей із закликом «стати людиною» вказує на завдання духовної трансформації людської особистості, що підносить її над повсякденним емпіричним світом. У такому значенні мораль служить найважливішим інструментом «турботи про людину» як про духовну величину.

У вченні Г.С. Сковороди «стати людиною» виглядає ультимативною вимогою звернути серце до Бога. Названа ультимативність пояснює позицію жорсткого протиставлення мислителем духовного плотському, небесного земному, що відтворює євангельську аксіологію апостола Павла. У системі християнської аксіології євдемонія орієнтується виключно в

«горній світ» та становить трансцендентний простір царства Бога. Етика щастя, як і все етичне вчення Г. Сковороди, за своєю суттю носить теїстичний характер, а кордоцентрична її спрямованість у світлі теїстичного світогляду виглядає *тео-кордоцентризмом*.

Ультимативний заклик Г.С. Сковороди «стати людиною», «впоратися з самим собою», «змінити самого себе» покликаний мобілізувати людину до практичного втілення християнських моральних норм. Цим самим актуальне значення в етичній думці українського філософа набуває аскетика як напружена духовна праця. Аскетична праця в осмисленні Сковороди передбачає наступні аспекти: 1) акти самопізнання як богопізнання («пізнай самого себе» – усвідомлення у собі справжньої духовно-божественної натури), 2) зусилля, що спрямовані на очищення серця і думок від негідних для особистості плотських цінностей («негативна» сторона аскези – «аскеза зречення»), 3) зусилля, що спрямовані до посвячення Богу серця і думок особистості («позитивна» сторона аскези – «аскеза духовного зосередження»). Метафора «обрізання серця», яка запозичена Г.С. Сковородою у апостола Павла, являє собою єдність різноманітних форм прояву людиною аскези: зречення від «похотей плоті», очищення від плотського, звернення до «горнього» світу та спрямованість до нього власного життя. Аскетичні цінності становлять ключову позицію у всьому вченні Г.С. Сковороди, етика якого набула характеру *аскетичної етики*.

Центральною аксіологічною ланкою аскетичної етики в християнстві виступає цінність жертвопринесення. Персоналістичний характер християнської етики, якої дотримувався Г.С. Сковорода, накладає істотний смисловий відбиток на аксіологію жертвності, яка етизується і персоналізується. Аскетична етика вимагає від людини добровільного самопожертвування, і зазначена обставина у вченні Г.С. Сковороди виражена метафорою спорудити жертвник і принести своє очищене і обрізане серце на жертвний вівтар Богу. Жертвність як смислова константа життя становить один із суттєвих аспектів морального вчення українського філософа. Дух вимагає відповідної власній природі їжі, тому людська природа, будучи за своєю суттю духовною, ніколи не насититься плотськими цінностями: останні повинні бути відкинуті і спалені на жертвному вогні, який очищає, перетворює і підносить людину на щабель обоженої особистості.

Етичне вчення Г.С. Сковороди не втратило свою актуальність стосовно до сучасних послідовників християнства. Християни з «язичницьким серцем», яких у свій час викривав мислитель, складають значну частину священного простору «стада Христа». Хвиля повального обмирщення залучила до свого виру і віруючих християн. У зв'язку з цим у релігійній думці надзвичайно актуалізується питання про духовний вимір

християнства і статус сучасного християнина, а саме: чи є гідним християнин, котрий у центр життєвої позиції замість Христа ставить власне благополуччя? Відповідь на поставлене запитання може бути дана позитивно, якщо виходити з трактування християнина як номінально віруючого в Ісуса Христа – Сина Божого, Спасителя людини та світу, переконаного в безумовну значимість його справи і вчення. Однак позиціонування віри в Христа ще не означає позиціонування віри Христу, яка представляє собою не просто формальне переконання у реальному існуванні Бога Сина спільно з Богом Отцем і Богом Святим Духом. Даний модус християнської віри, поряд із зазначеним вище формальним переконанням, передбачає аскетичну інтенцію життя християнина, цінність якої стверджував Г.С. Сковорода. У зазначеному відношенні його етичне вчення виконує істотну роль у моральному регулюванні соціокультурної поведінки в просторі християнської традиції, включаючи справжнє її буття.

У цілому антропологія і етика Г.С. Сковороди відтворюють і розвивають основні принципи та ідеї християнської думки, в якій основна увага акцентується на аскетичних цінностях. Оскільки ідейна спадщина мислителя здійснювалася у руслі християнської традиції, її домінуючими витоками послужили тексти Святого Письма Старого і Нового Завіту. Обґрунтування вчення про людину здійснювалося Г. Сковородою посиленнями не на авторитет філософів, але на священний авторитет біблійних праотців, пророків, апостолів та Ісуса Христа.

Література

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. – К. : Біблійні товариства, 1995. – 960+296 с.
2. Сковорода Г.С. Вступні двері до християнської добронравності / Пер. В. Шевчука // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 140–149.
3. Сковорода Г.С. Діалог. Назва його – потоп зміїний / Пер. М. Кашуби // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.2. – К.: Обереги, 1994. – С. 140–178.
4. Сковорода Г.С. До Михайла Ковалинського / Пер. П. Пелеха // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.2. – К.: Обереги, 1994. – С. 226–312.
5. Сковорода Г.С. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 151–195.
6. Сковорода Г.С. Прокинувшись, побачили славу його / Пер. М. Кашуби // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 131–133.

Сковорода Г.С. Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру / Пер. В.Шевчука // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 413–463.

8. Сковорода Г.С. Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті [Товариська розмова про душевний мир] / Пер. В. Шевчука // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 325–358.

9. Сковорода Г.С. Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Обереги, 1994. – С. 196–262.

Георгій Панков (Харків)

СМЕРТЬ ЯК ЖИТТЄВИЙ РЕГУЛЯТОР У «САДІ БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ» Г.С. СКОВОРОДИ

Нерідко смерть виглядає фактором, завдяки якого людина втрачає усвідомлення сенсу життя й тих «справ», що «творються під сонцем», як це, наприклад, чітко підкреслюється у Еклезіясті [1, Екл. Гл. 2]. Однак смерть не тільки «забирає» життя, але й сприяє породженню проблеми сенсу життя, яка набуває значення *проблеми життя перед обличчям смерті*. Смерть орієнтує людину на постановку і вирішення ряду питань, що стосуються сенсу життя та його цінності, а також розуміння якості гідного життя.

Стосовно до фактору смерті пошук оптимального життєвого сенсу багато в чому спрямований до виправдання цінності самого життя перед її знесмисленням смертю, а набуття названого сенсу здатне скасувати уявлення про безглуздість життєвого існування. «Трагічна» антропологія, якою вона виступає, завдяки осмисленню опозиції життя / смерть, здатна, якщо не подолати, то в значній мірі знизити песимістичне напруження і